

**ІСТОРИЧНА МАТРИЦЯ “РУСЬКИЙ МИР”
ТА ОДНОЙМЕННИЙ СУЧАСНИЙ ПРОПАГАНДИСТСЬКИЙ
МІФ КРАЇНИ-АГРЕСОРКИ: ДО ДЕКОНСТРУКЦІЇ КОНЦЕПТУ**

Ірина Геннадіївна ВЕРХОВЦЕВА,

*д-р іст. наук, доц., професор кафедри
документознавства та інформаційної діяльності
Навчально-наукового інституту менеджменту та
підприємництва Державного університету
інформаційно-комунікаційних технологій
<https://orcid.org/0000-0002-5682-993X>*

**HISTORICAL MATRIX “RUSSIAN WORLD” AND THE SAME NAME
THE MODERN PROPAGANDA MYTH OF THE AGGRESSOR COUNTRY:
TO THE DECONSTRUCTION OF THE CONCEPT**

The deconstruction of the concept of “Russian world” is carried out on the basis of the actualization of the historical matrix “Russian world” associated with the traditional self-governing practices of the Great Russian provinces of the Russian Empire in the rural self-government of the “long” XIX century. The scientific study of the role of the Russian world in the unification (“bonding”) processes on the vast expanses of this state proves that it turned from a tool of empire building and colonization of enslaved peoples into a factor in the destruction of this state, the cradle of Russian fascism. Therefore, the modern version of the concept “Russian world” is a banal simulacrum and a tool of information manipulation.

Як слушно вказує Сергій Корсунський, помилкова оцінка підсумків холодної війни та нездатність чітко пояснити суть процесів, що на початку 90-х відбувалися на пострадянському просторі, спричинили низку неправильних політичних рішень “Заходу” (зокрема, підтримку в 1999 р. В. Путіна), що певною мірою уможливило розв’язання путінським режимом війни в Україні [1]. Не має сумніву, що ці помилки й зумовлені ними хибні уявлення щодо політичних і соціальних процесів на пострадянському просторі напряду пов’язані з недостатньо глибоким вивченням соціального становища не тільки СРСР, а й Російської імперії, яку нині політикум та публіцистика країни-агресорки отожднюють з “історичною Росією”, включаючи до неї території суверенних держав пострадянського простору [2, с. 488–498, 521–523, 529; 3; 4; 5]. Натомість, сьогодні, після війн російської федерації чеченських (розпочалися в 1994 і 1999 рр.), грузинської 2008 р. та після початку в 2014 р. гібридної проти України й, особливо, після розв’язання в її рамках 24 лютого 2022 р. повномасштабної агресії, цілком зрозуміло, що 1990-і та 2000-і в країні-агресорці пройшли під знаком реваншу в контексті поразки СРСР у холодній війні й стали часом розробки стратегій гібридних війн з метою повернення контролю Кремля над пострадянським простором. Важливе місце у цих стратегіях посіла інформаційна спецоперація з насадження у “братських” республіках ідеології руського миру. Його історичні корені, як правило, окреслюються роллю російської православної церкви у створенні міфу про руський мир як синте-

затор народів у християнській спільноті “*всі й в усьому Христос*” чи формуванням діаспор росіян у країнах світу. Приміром, О. Проханов, чия професійна діяльність далека від діяльності фахового історика та який як літератор наділений буйною художньою фантазією, розгледів руський мир у “багатонаціональній Київсько-Новгородській Русі” і стверджує, що руський мир тожожен *Pax Romana* та *Pax Americana*, розміщаючи при цьому в одному ряду такі “різномастні” явища, як Філофеїв міф про Москву–Третій Рим та “мрії”: руську, китайську, американську [6, с. 340–352; 7, с. 14–20; 8].

Сучасний концепт “*руський мир*” вказує на нібито існуюче нині в світі міжнародне трансконтинентальне суспільство, поєднане спільністю російської мови і культури. У публіцистиці та навколонукових виданнях країна-агресорки він активно циркулює з 1990-х рр. Його “батьками”, зокрема, стали С.Чернишов, Г.Павловський, Г.Щедровицький, Ю.Крупнов, В.Сурков. Набір ідеологем, прив’язаних до цього концепту, вказує, з-поміж іншого, на амбіції російської еліти у конкуруванні із сучасними світовими цивілізаційними моделями, прагнення ідейно поневолити суверенні, сусідні з рф (і не тільки), країни та метод нового “збирання земель” під егідою московських імперських правителів з метою відновлення колоніальної за своєю суттю політики експансії на євразійському просторі – засобом формування нової, “*руськомирської*”, ідентичності в країнах, де є діаспори росіян чи російськомовні громадяни. Упродовж 2000-х рр. у цьому контексті рф активно формувала агресивну стратегію захисту останніх. При цьому не відкидалося й відкрите військове вторгнення з метою захисту співвітчизників в інших країнах, що зафіксовано у ключових документах із забезпечення зовнішньої політики. По суті, “*руський мир*” став інструментом російської геополітичної експансії, яка нівелює сучасні правові засади національного державотворення в суверенних країнах [6, с. 343–352; 7, с. 58–91; 9, с. 11; 10, с. 394; 11, с. 163; 12, с. 37; 13, с. 83–85].

Останніми десятиліттями цій темі було присвячено чимало наукових і публіцистичних праць (вказемо на знакові, на наш погляд, роботи вітчизняних дослідників [6; 7; 10–13]). Однак за рамками дискусії залишився принциповий, на нашу думку, момент: у який спосіб підтримана сто років тому православною церквою ідея руського миру як синтезатора народів у спільноті “*всі й в усьому Христос*”, секуляризуючись, наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. лише на основі спільного російськомовного культурного середовища може перетворитись на каталізуючу силу процесів соціокультурної інтеграції різних за своїми традиціями народів (більшість з них нехристиянські), батьківщинами котрих є величезна частина Євразії (саме ці території російські пропагандисти й псевдонауковці називають “історичною Росією”). Адже зрозуміло, нині мовний чи конфесійний чинники не здатні відігравати надпотужну інтегративну роль. Натомість таку роль може відігравати чинник соціальний, що має історичне коріння і факт буття якого тривалим часом є незаперечним. Саме він може вказати на історичну матрицю сучасного концепту “*руський мир*”. І хоча осягнути всі фантазії батьків згаданого новітнього конструкту неможливо, актуалізація цієї історичної матриці слугуватиме розвінчання пропагандистської суті сучасного концепту “*руський мир*” як штучного та як склад-

ника інформаційної спецоперації в рамках гібридної війни проти суверенних республік пострадянського простору. Цим і зумовлене дане дослідження.

Упродовж “довгого XIX ст.” наслідком активної експансії Російської імперії на євразійському континенті стало включення в її кордони величезної території, що її наприкінці XIX ст. сучасники зухвало називали “однією шостою земного суходолу”. Натомість побутувала в тогочасному імперському дискурсі ще одна назва країни – “російський Колос”. Вона, крім відсталого типу економіки, вказувала на хронічні проблеми: дефіцит державного бюджету, неефективні фіскальні практики, нагальну необхідність управлінського впорядкування країни загалом. Під час реалізованих за Катерини II та Павла I управлінських реформ мали місце перші спроби з метою модернізації фіскального адміністрування використати соціальний досвід традиційних сільських громад – великоруських общин / руського миру (миром у цьому контексті називали егалітарні практики, що базувалися на принципах самоврядування, приматі інтересів колективу над інтересами індивідууму (“владі миру”), стихійно-соціалістичних настановах і передбачали зрівняльнювальний розподіл землі й податкового тягара всередині громади). Саме його було покладено реформаторами в основу нової концепції управління селом (аграрії були основними товаровиробниками й становили 9/10 імперського соціуму) – на засадах самоврядування. Низкою управлінських реформ руськомірське самоврядування поставили на службу державі. Приміром, кругову поруку при відправленні повинностей (одну з крайніх форм колективізму), у тому числі податкової, інкорпоровали в нові легітимні самоврядні технології сільських соціумів усіх регіонів з метою запровадження колективної відповідальності громад за їх зобов’язання перед державою й встановлення контролю останньої за господарською діяльністю селян. Останніх у імперських нормативно-правових актах там, де було запроваджено так зване “громадське управління селом”, офіційно називали сільськими обивателями. У інших регіонах використовувалися історичні назви мешканців сільської місцевості. При цьому існувала загальна тенденція штучного конструювання соціальної категорії селян там, де таких не було (саме так сталося у 1864 р. в польських губерніях), і стратегія подальшого фомування у панімперському масштабі стану сільських обивателів. Це вимагало чималих ресурсів – бюрократичних, політико-правового характеру тощо, а також створення потужної відповідної інфраструктури, що насамкінець імперським реформаторам виявилось не під силу. Але найбільш проблематичним у цьому контексті було вирішення питання земельного забезпечення, адже тільки за такої умови стан сільських обивателів, як і стан дворян, маючи право володіти землею, мусив виконувати усі зобов’язання перед державою (духовенство, міські обивателі такого права не мали аж до 1911 р., коли внаслідок “столипінських” реформ аграрний курс зазнав суттєвих змін) [14, с. 96–145; 363].

Імпульс управлінським новаціям у аграрному сегменті дали поширені в тогочасних Британії й Німеччині відповідні модерні самоврядні технології та продукована західноєвропейською думкою теорія вільної громади (акцентувала на природному й такому, що не може бути відчуженим, праві місцевої громади опікуватись власними справами), а також ідеї А. де Токвіля про іманентність демократичних самоврядних практик у традиційних громадах та

Л. фон Штайна щодо управлінської модернізації країн шляхом розбудови справедливої соціальної організації й реалізації політики державного соціалізму – засобом цього австрійському реформатору уявлялося залучення до управління місцевостями їх мешканців, обраних самими громадами за *майновим принципом*. Однак, на думку російських реформаторів, ці новації не слід було повністю переносити до Росії через її соціокультурну особливість. Слов'янофіли, яким симпатизувала управлінська верхівка країни, вимагали поваги до прав вільних громад своєї країни, закликаючи опертися в її оновленні на самоорганізацію руського миру (окремий імпульс цьому дала висока оцінка егалітарних мирських практик вестфальським бароном А. фон Гакстгаузенем, а зовнішнім контекстом стали побоювання соціальних струсів, подібних до революційних кінця 1840-х рр. у Західній Європі). Це солідаризувало імперських модернізаторів у їх ставленні до “корінних історичних підвалин народного життя” і “продукту тисячолітньої історії” – руського миру. Відзначаючи його самоорганізацію, наголошувалося, що держава – це “велика община”, а розподіл землі в сільських громадах по “тяглам” (робочим силам) міг би запобігти пролетаризації села. “Усвідомили” реформатори й зв'язок мирського з “глобальною місією” Росії в соціальному оновленні країн світу засобом повсюдного облаштування “общин / комун” (звісно, за лекалами руського миру) з метою розбудови нового соціального ладу – “державного соціалізму”. Крім того, вплинули на запровадження в усій країні сільського самоврядування за шаблоном руського миру завдання імперської експансії. Приміром, стратегічні цілі “прокласти шляхи” в напрямку Індії вимагали вирішення питань організації основного товаровиробника, який до того ж мав забезпечити армію усім необхідним та укомплектувати її фізично [14, с. 113-119; 15, с. 171-172].

Важливим було й те, що застосування практик руського миру позбавляло чиновництво та імперську скарбницю чималого тягаря: сільські громади самі мали утримувати власне управління, здійснювати соціальну самопоміч тощо. Ці нові громади “реформаторський геній” перетворив на “наймогутніші установи уряду”, одержавивши традиційні великоруські практики й нав'язавши їх сільським мешканцям інших, неруських, регіонів після приборкання антиімперського повстання 1863 р. у польських губерніях. Шукаючи шляхи консолідації країни й засоби подолання сепаратистських настроїв місцевих еліт, модернізуючи для потреб імперії управління цими регіонами та осмислюючи проєкт “великої руської нації”, реформатори розпочали законодавчу та управлінську уніфікацію країни. З огляду на це, неруські народи слід було “перевиховати” в дусі “руської народності”. На тлі сепаратизму регіональних нобелів і слабкості міщан руськомірські практики, інтегровані в управління селом на рівні повітів і губерній, стали своєрідними становими скріпами величезного простору й вагомим інструментом імперіобудівництва, замінивши *майнові принципи* організації місцевого самоврядування *традиційними* та нейтралізувавши питому вагу модернізаційних заходів [14, с. 143-146; 15, с. 172].

Цьому сприяли організація урядом інтенсивного переселення селян з європейських регіонів у азійські та русифікація й опрацювання корінних народів. Пересічними явищами стали об'єднання громад переселенців з гро-

мадами автохтонів у цілях перерозподілу місцевого земельного фонду на користь переселенців. Штучно створювані за лекалами руського миру нові сільські громади публіцисти кінця XIX – початку XX ст. називали “відтворенням руського миру на окраїнах”. Колонізаторська політика влади та її грубе втручання у самоврядування сільських громад зумовили на початку XX ст. їх масштабний опір, що в науковій літературі отримав назву селянської революції. Під час виступів ці громади самоорганізували 9/10 країни й суттєво посприяли її фатальному фіналу. Водночас сконструйоване нове сільське самоврядування з його домінуванням колективізму, пригнічуючи особистість селянина та сприяючи тотальному беззаконню на селі, торувало шляхи російському фашизму [14, с. 330–358; 15, с. 172; 16, с. 124–125].

З урахуванням вказаного, сучасний концепт “руський мир” є симулякром та інструментом інформаційної маніпуляції, адже історична матриця “руський мир” пов’язана з поширенням у Російській імперії в “довгому XIX ст.” традиційних самоврядних практик великоруських губерній. Наукове студювання ролі руського миру в об’єднавчих (“скріпних”) процесах на величезних обширах цієї держави доводить, що соціальна роль, яку він відіграв, була не роллю синтезатора народів і об’єднувача земель: руський мир посприяв руйнації країни, перетворившись з інструменту імперіобудівництва і колонізації поневолених народів Євразії на могильника цієї держави та колыску російського фашизму.

Список використаних джерел:

1. Корсунський С. “Глобальний Південь” і “світова більшість” – це “не-Захід” чи “не-Росія”? URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/hlobalnij-pivden-i-svitova-bilshist-tse-ne-zakhid-chi-ne-rosija.html> (дата звернення: 24.11.2023).
2. Нарочницкая Н. А. Россия и русские в мировой истории. М.: Межд. отношения, 2004. 536 с.
3. Россия – правопреемница СССР или Российской империи? 15.12.2020. URL: <https://rus.azattyq-ruhy.kz/world/18631-rossiia-pravopreemnitsa-sssr-ili-rossiiskoi-imperii> (дата звернення: 24.11.2023).
4. Откуда есть пошла историческая Россия? 11.10.2021. URL: <https://liberal.ru/authors-projects/otkuda-est-poshla-istoricheskaya-rossiya> (дата звернення: 24.11.2023).
5. Кто и зачем изобрел “историческую Россию”? 29.06.2022. URL: <https://posle.media/kto-i-zachem-izobrel-istoricheskuyu-ros/> (дата звернення: 24.11.2023).
6. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 412 с.
7. Якубова Л., Головка В., Примаченко Я. Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: Аналітична доповідь. К.: Ін-т іст. України, 2018. 227 с.
8. Проханов А. Симфония Русского мира. URL: <http://flibusta.site/b/479089/read> (дата звернення: 24.11.2023).
9. Кондратенко О. Ю. Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації. К.: ВПЦ “Київс. ун-т”, 2017. 607 с.
10. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. 496 с.
11. Степико М. Гібридна війна як війна ідентичностей. *Стратегічні пріоритети*, 2018. № 40(3). С. 163–170.
12. Гольцов А. Г. Перспективи “русского міра” в геополітичному вимірі. *Вісник НТУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 4(56). С. 37–42.
13. Турченко Г. Ф. Проект “Новоросія” і новітня російсько-українська війна: конспект лекцій. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. 104 с.

14. Верховцева І. Г. Селянське самоврядування в Російській імперії (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 – всесвітня історія / ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2018. 701 с.

15. Верховцева І. Г. Ціна імперії: реформа сільського самоврядування в азійських регіонах Російської імперії (1860-і – 1917 рр.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2023. Т. 34(73). № 1. С. 169–178.

16. Верховцева І. Г. Руський мир як традиційні соціальні практики “довгого XIX ст.”: до витоків російського фашизму. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2022. Т. 33(72). № 3. С. 117–127.